

Mhm, ja, no, dobro, glejte, eee...: diskurzni označevalci v telefonskih pogovorih

V razpravi s kvalitativnim in kvantitativnim pristopom analiziram izraze, ki jih na podlagi sorodnih raziskav v tujini poimenujem diskurzni označevalci: *ja, mhm, aha, aja, ne?, no, eee, dobro/v redu/okej/prav, glejte/poglejte, veste, mislim, zdaj*. Ti izrazi v analiziranih telefonskih pogovorih v turizmu pogosto ne prispevajo veliko k vsebini, pač pa so rabljeni predvsem v pragmatičnih vlogah, in sicer: omogočajo povezovanje s propozicijsko vsebino v smeri naprej ali nazaj, pomagajo pri razvijanju odnosa med sogovornikoma, pomagajo izražati odnos govorca do vsebine, pomagajo organizirati potek diskurza (menjavanje vlog, prehodi med tematskimi sklopi, prehod v zaključek pogovora ipd.). Raba teh izrazov je zelo pogosta, saj predstavljajo skoraj 14 % vseh besed v korpusu 15.000 besed. Stojijo večinoma ob mejah med izjavami in so zelo ohlapno vpeti v strukturo izjave.

1 Uvod

V razpravi posvetim pozornost skupini izrazov, ki so v pogovoru zelo pogosto rabljeni tako, da se na prvi pogled zdi, da nič ali skoraj nič ne prispevajo k vsebini. Na podlagi korpusa telefonskih pogovorov v turizmu (gl. razdelek 3) ugotavljam, da so to najpogosteje naslednji izrazi: *ja, mhm, aha, aja, ne?, no, eee, dobro/v redu/okej/prav, glejte/poglejte, veste, mislim, zdaj*. Osrednje vprašanje, na katero bi pri tem želeli odgovore, je gotovo naslednje: zakaj govorci uporabljajo te izraze, če z njimi ne prispevajo veliko k vsebini, in ali pogovor izgubi kak del funkcionalnosti, če teh izrazov ne uporabljamo? Razprava bo torej funkcionalno naravnana, vprašanje, ali s stališča jezikovnega sistema ti izrazi tvorijo homogeno kategorijo, bo tukaj sekundarnega pomena, saj zasluži posebno obravnavo. Zaradi omejitve na primeren obseg v razpravi samo povzemam rezultate podrobnejše kvalitativne in kvantitativne analize jezikovne rabe teh izrazov, ki je bila opravljena v (Verdonik, 2006).

2 Koncept diskurzni označevalcev

Navedeni izrazi v slovenskem jezikoslovju še niso bili obširneje raziskani, vzporednice s sorodnimi izrazi v drugih jezikih pa nas pripeljejo do teorij o diskurzni označevalcih v analizi diskurza. S tem ko pravim diskurzni označevalci, sem izbrala samo eno od številnih podobnih poimenovanj, ki jih zasledimo: diskurzni členki (angl. discourse particles), diskurzni operatorji (angl. discourse operators), diskurzni povezovalci (angl. discourse connectives), diskurzni deiktiki (angl. discourse deixies), pragmatični označevalci (angl.

pragmatic markers), pragmatični operatorji (angl. pragmatic operators), pragmatični členki (angl. pragmatic particles), stavčni povezovalci (angl. sentence connectives) ipd. (Schourup 1999; Fraser 1999). Vendar ta poimenovanja pogosto vključujejo širši nabor izrazov, kot me zanima tukaj. Nekateri od teh izrazov so bili v slovenskem jeziku analizirani v raziskavah o povezovalcih (Schlamberger Brezar, 1998), konektorjih (Gorjanc 1998), členkih (Skubic 1999), besedilnih povezovalcih (Smolej 2004) in metabesedilnih elementih (Pisanski 2001; 2002; 2005). Termin diskurzni označevalec omeni (Kranjc 1999). V nadaljevanju se s tem terminom sklicujem na izraze, ki so uvrščeni v katero od zgoraj navedenih kategorij.

2.1 Slovenski prostor

Kranjc (1999: 65) na diskurzne označevalce samo opozori, in sicer navaja, da diskurzni označevalci, npr. *veš, ja, aha*, »/o/pravljajo vlogo sredstva preverjanja pozornosti, hkrati pa so tudi sredstvo označevanja oziroma kazanja različnih vrst udeleževanja in pritrjevanja«.

Schlamberger Brezar (1998) predstavi širši okvir povezovalcev v diskurzu, povzet po izhodiščih t.i. ženevske šole. Med povezovalce šteje besede ali morfeme, ki »povezujejo jezikovne enote na različnih ravneh. Po širši opredelitvi so to vse besede, ki zagotavljajo organizacijo besedila.« (Schlamberger Brezar 1998: 194) Povezovalce deli na semantične, ki vežejo med seboj propozicije oz. sekvence propozicij, in pragmatične, ki se razlikujejo od semantičnih v tem, da izražajo odnose med govornimi dejanji, medtem ko jih semantični med danimi dejstvi.

Raziskava nekaterih elementov, ki jih lahko štejemo med diskurzne označevalce, je predstavljena tudi v Gorjanc (1998). »Skupino tipičnih izrazov različnih skladenjskih oz. oblikoslovnih kategorij, ki v besedilu izražajo medstavčna in medpovedna razmerja ali razmerja med delom besedila in njegovim nadaljevanjem, imenujemo konektorji /.../.« (Gorjanc 1998: 367) Ugotavlja, da se »kot jedrna /.../ izloči skupina, ki je glede na vlogo prvotno vezniška« (Gorjanc 1998: 367).

Naslednji raziskavi sta usmerjeni v elemente, ki jih prav tako lahko štejemo k diskurznim označevalcem, besednovrstno pa so uvrščeni med členke. Na povezovalno vlogo členkov v slovenskem jeziku opozori Skubic (1999) in skuša vlogo, ki jo pri tvorbi kohezije igrajo členki, pojasniti s funkcionalnim pristopom po vzoru Hallidaya. Bolj diskurzivni pristop k

raziskavi členkov kot besedilnih povezovalcev je predstavljen v Smolej (2004). Razdeli jih v dve osnovni nadskupini, ki pa se med seboj prepletata, in sicer na členke, ki opravljajo funkcijo modifikacije, in na členke, ki opravljajo funkcijo besedilnega povezovanja. V nadaljevanju se osredotoči na drugo skupino.

Širši okvir raziskavam elementov, ki so lahko v vlogi diskurznihih označevalcev, najdemo v slovenskem prostoru v raziskavah metabesedilnih elementov oz. metadiskurza in metateksta v Pisanski (2001; 2002; 2005). Avtorica sledi Hallidayevi (1994) ideji o treh meta- ali makrofunkcijah jezika: predstavnih, medosebnih in besedilnih. To idejo so drugi raziskovalci prenesli na raven besedila (npr. raziskavi Hyland 1998; Ifantidou 2005). »V besedilu tako ločujejo med deli, ki izražajo propozicijsko vsebino (predstavna funkcija), in deli, ki ne prispevajo k vsebini besedila, temveč bralcu pomagajo vsebino organizirati in razložiti (besedilna in medosebna funkcija). Za dele besedila v besedilni in medosebni funkciji sta se v anglo-ameriškem jezikoslovju uveljavila termina metadiskurz in metabesedilo (*metadiscourse* in *metatext*).« (Pisanski 2002: 183)

Navajane raziskave lahko nudijo nekatera teoretska izhodišča za raziskavo tukaj opazovanih izrazov v jezikovni rabi, vendar – razen Schlamberger Brezar (1998) – opazujejo pisne oblike jezikovne rabe in ne zajemajo izrazov, ki me zanimajo tukaj in za katere trdim, da so značilni predvsem za spontane govorne oblike jezikovne rabe.

2.2 Tuje raziskave

Termin diskurzni označevalec, ki ga izberem tukaj, v tujini izhaja zlasti iz raziskav pogovora.¹ Raziskave so se v večjem razmahu začele sredi sedemdesetih let 20. stoletja, najprej za angleški jezik, zadnji čas pa so zlasti v jezikovnopragmatskih vejah skorajda trendovske in jih najdemo tudi za številne druge jezike (samo nekaj primerov: za španščino (Montes 1999), japonsščino (Matsui, 2002), bolgarščino (Tchizmarova, 2005)). Dobra pregleda raziskav diskurznihih označevalcev najdemo v Fraser (1999) in Schourup (1999). Oba vidita skupne tri smeri pristopa k analizi diskurznihih označevalcev.

¹ **Pogovor** (tudi konverzacija, angl. conversation) je običajno definiran kot vrsta diskurza, ki lahko poteka samo prek govornega prenosnika in pri katerem sodelujeta najmanj dve osebi (Kranjc 1996/97; Kovačič 1994). Kranjc (1999: 62) navaja, da je treba pri definiciji pogovora upoštevati javnost oziroma zasebnost komunikacije in socialno razdaljo med govorcema ter njun status in vlogo v družbi. Pogovor je torej ena od diskurznihih vrst in podpomenka diskurza .

Prva in najpogosteje navajana smer raziskav se je začela s Schiffrin (1987) in povezuje diskurzne označevalce s koherenco. Diskurzne označevalce definira kot »zaporedno odvisne elemente, ki razmejujejo enote govora« (Schiffrin 1987: 31). Na korpusnem gradivu natančno analizira izraze *and* (sln. in), *because* (sln. ker), *but* (sln. toda), *I mean* (sln. mislim), *now* (sln. zdaj), *oh* (sln. aha), *or* (sln. ali), *so* (sln. torej), *then* (sln. potem), *well* (sln. no), *y'know* (sln. veš/veste), med katerimi najdemo nekaj vzporednic z izrazi, ki me zanimajo tukaj. Schiffrin (1987) predlaga, da je diskurz rezultat različnih medsebojno povezanih komponent, vsaka s svojo vrsto koherence:

- struktura menjavanja vlog (angl. exchange structure) – odraža mehanizme menjavanja vlog v pogovoru),
- struktura dejanj (angl. action structure) – odraža zaporedje govornih dejanj,
- okvir sodelovanja (angl. participation framework) – odraža razmerje med tvorcem in naslovnikom ter odnos do izjav,
- predstavna struktura (angl. ideational structure) – odraža razmerja med predstavami,
- informativnost (angl. information state) – organiziranje vedenja in metavedenja, ki se razvije v diskurzu.

Diskurzni označevalci po njenem označujejo posamezne ravni, in sicer posamezen označevalec običajno primarno označuje eno od ravni, hkrati pa lahko označuje še eno ali več ravni sekundarno.

Pod **drugo smer** lahko uvrstimo raziskave Brucea Fraserja. Kot pravi sam (Fraser 1999: 936), se je približal vprašanju diskurzni označevalcev s slovnično-pragmatičnega stališča. Diskurzne označevalce šteje za podskupino pragmatičnih označevalcev. Pragmatični označevalci ne prispevajo k propozicijski vsebini izjave, ampak signalizirajo različne vrste sporočil (Fraser 1999: 936). V razpravi iz leta 1996 (Fraser 1996) loči štiri vrste pragmatičnih označevalcev, ki ustrezajo štirim različnim tipom sporočila: osnovni označevalci (angl. basic markers), komentarni označevalci (angl. commentary markers), paralelni označevalci, diskurzni označevalci. Slednji so lahko samo jezikovni izrazi, ki: (1) ne prispevajo nič k predstavnemu pomenu izjave, pač pa samo k proceduralnemu pomenu, (2) signalizirajo razmerja med izjavo, katere del so, in ostalim diskurzom, ki jih namerava vzpostaviti tvorec.

Za **tretjo smer** raziskovanja diskurznih označevalcev Fraser in Schourup označita dela Diane Blakemore (povzeto po Fraser 1999; Schourup 1999). Izhaja iz teorije relevantnosti (angl. relevance theory) (Wilson, Sperber 1986),² ki ima korenine tudi v delu Gricea (1975; 1989). Predpostavlja, da naslovniki za vsako izjavo ugotavljajo, na kak način je relevantna v aktualiziranem kontekstu. Blakemore tako obravnava diskurzne označevalce kot vrsto konvencionalnih implikatur, kot jih definira Grice (1989). Po njenem mnenju diskurzni označevalci nimajo predstavnega pomena, ampak samo proceduralni pomen. Informacija v izjavi je lahko relevantna na štiri načine, izražene z diskurznimi označevalci:

- omogoča izpeljavo kontekstualne implikacije (npr. *torej, zato, tudi, prav tako*),
- lahko utrdi obstoječo predpostavko, npr. tako da zagotovi trdnejši dokaz (npr. *konec koncev, nadalje, razen tega*),
- lahko nasprotuje obstoječi predpostavki (npr. *kakorkoli, ampak, vseeno*),
- lahko določa vlogo izjave v diskurzu (npr. *mimogrede, končno*).

2.3 Raziskovalna izhodišča v tej razpravi

Ker predstavljene raziskave temeljijo na različnih izhodiščih, ni nepričakovano, da iz njih ne moremo povzeti nobene splošno sprejete definicije diskurznih označevalcev in da tudi vidimo, da ni enotnega mnenja, kateri izrazi sodijo k diskurznim označevalcem in kateri ne. Kar pa lahko povzamemo kot skupno nit večine predstavljenih raziskav, je ločevanje med dvema temeljnima ravnema diskurza (čeprav tudi te ravni zaradi različnih izhodišč niso povsem vzporedne): Pisanski (2001; 2002; 2005) v slovenski prostor po Hallidayu (1994) in Hylandu uvede ločevanje med metabesedilom in propozicijo; Redeker (1990) omeni razlikovanje med propozicijo in komunikacijskimi vlogami, staro že precej desetletij; Fraser (1996) loči izjavo na propozicijo in vse ostalo ter skuša vse ostalo razvrstiti v okvir pragmatičnih označevalcev; Diane Blakemore (povzeto po Fraser 1999) ločuje predstavnega (angl. representational meaning) in proceduralni pomen (angl. procedural meaning); Schiffrin

² Teorija relevantnosti (Wilson 2005) temelji na dveh temeljnih pravilih. Prvo ali kognitivno pravilo relevantnosti pravi: človeška kognicija stremi k maksimalni relevantnosti (angl. human cognition tends to be geared to the maximisation of relevance (Wilson 2005: 1140)), kar pomeni, da človek svojo pozornost avtomatsko usmeri k informaciji, ki je na videz dovolj relevantna v aktualiziranem kontekstu, da jo je vredno procesirati. Drugo ali komunikacijsko pravilo relevantnosti pravi: vsaka izjava (ali vsako drugo dejanje komunikacije) nosi predpostavko o svoji optimalni relevantnosti (angl. every utterance (or other act of overt communication) communicates a presumption of its own optimal relevance (Wilson 2005: 1140)), iz česar sledi, da tvorec vedno, ko naslovi koga, sporoča, da je njegova izjava kar se da relevantna in usklajena z njegovimi sposobnostmi in izbirami ter da je vredna truda, da jo interpretiramo.

(1987) ločuje predstavno (angl. ideational) ravnino od strukture menjavanja vlog, strukture dejanj, okvira sodelovanja in informativnosti, ki pa jih lahko vse združimo v eno ravnino (kot predlaga tudi Redeker (1990)).

Glede na to, da na razliko med dvema temeljnima ravnema diskurza opozori veliko navajanih avtorjev, kljub temu da izhajajo iz različnih teorij, jo smatram za dovolj trdno izhodišče za raziskavo tukaj opazovanih izrazov, sploh ker smo takoj v začetku postali pozorni na to, da ne prispevajo veliko k vsebini. Predpostavljam torej, da so nekatera jezikovna sredstva ali strukture v diskurzu predvsem v **pragmatični vlogi**: so manj pomembne za posredovanje vsebine, informacij in predvsem pomembne za razvijanje medosebnih odnosov med sogovornikoma/-i, za organiziranje poteka diskurza ipd. Nasprotni pol imenujem **propozicijska vsebina** ali samo **vsebina**. Termin **predstavni pomen** uporabljam za označevanje semantične dimenzije analiziranih sredstev. Diskurzni označevalci (in s tem tudi tukaj opazovani izrazi) so pri tem tista jezikovna sredstva, ki imajo predvsem pragmatično vlogo.

3 Gradivo za analizo

Raziskava je narejena na govornem korpusu Turdis-1, ki vključuje 30 telefonskih pogovorov v turizmu in je bil spomladi 2004 posnet na Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru. Polovica pogovorov je s turističnimi delavci v turističnih agencijah Kompas, Sonček, Neckermann Reisen in Aritours, četrtnina s hotelskima recepcijama hotelov Habakuk in Piramida ter četrtnina z informatorkami v turistični pisarni MATIC. Posneto gradivo je transkribirano z orodjem Transcriber.³ Pogovori so prepisani in segmentirani po načelih, ki deloma sledijo priporočilom EAGLES⁴ in nekaterim načelom prepisovanja govornih baz tipa Broadcast News (prim. Žgank et al. 2004). Podrobnosti o zapisu ilustrativnega gradiva v tej razpravi so v prilogi. Celotna dolžina posnetih pogovorov v Turdis-1 je 106 minut, korpus obsega 15.163 besed, 2735 različnih besed, 2386 izjav, povprečna dolžina pogovora je 3,5 minute. Zaradi težav pri tehnični izvedbi (pri pogovorih na daljše razdalje se je pojavljal odmev) gradivo ni narečno uravnoreženo, prevladujejo govorce iz SV Slovenije (skupaj 38 od 44 govorcev).

³ Dostopno na: <http://www.etca.fr/CTA/gip/Projets/Transcriber/-fr/user.html>.

⁴ Glej <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/spokentx/>.

4 Pragmatične vloge analiziranih izrazov

V izhodiščih (2.3) sem predpostavila, da so analizirani izrazi v diskurzu predvsem v pragmatični vlogi. Z analizo gradiva skušam to potrditi, hkrati pa poskušam določiti, katere so te temeljne pragmatične vloge. Ugotovitve veljajo seveda predvsem za vrsto pogovorov, ki jih analiziram, in jih ne smemo prehitro in nekritično posploševati.

4.1 Postopek analize

Izraze, ki jih zajamem v analizo, izberem na podlagi tega, da se vsaj v nekaterih primerih v korpusu rabijo predvsem v pragmatični vlogi, in jih v teh vlogah v korpusu označim. Ob analizi se je pokazalo, da so nekateri od teh v korpusu zelo redko rabljeni, vendar jih vseeno ohranim v prikazanih rezultatih, ker menim, da je prav, da vsaj opozorim na njihovo pragmatično rabo. Ti izrazi so v nadaljevanju ustrezno označeni. Pri označevanju gradiva ločim rabe diskurznihih označevalcev v položaju opornega signala,⁵ kjer ne uvajajo menjavanja vlog⁶ in tudi ne izražajo namena sogovornika, da prevzame vlogo. Nato analiziram rabe posameznih izrazov s kombinacijo kvalitativnega in kvantitativnega pristopa. Postopek je sledeč:

1. Preverim število rab analiziranega izraza v vlogi diskurznehih označevalca v korpusu Turdis-1.
2. Preverim, ali je izraz samo diskurzni označevalec ali pa je lahko v nekaterih rabah pomemben del propozicijske vsebine, brez katerega bi bila ta bistveno spremenjena ali okrnjena.
3. Poiščem in preštejem morebitne variante posameznega izraza v vlogi diskurznehih označevalca, ki lahko imajo enake ali povsem sorodne pragmatične vloge.
4. Analiziram pragmatične vloge posameznih diskurznihih označevalcev, tako da skušam odgovoriti na vprašanje, kako je diskurzni označevalec v aktualiziranem kontekstu vplival na diskurz. Pri tem iščem skupne lastnosti med posameznimi primeri. Metoda izhaja iz konverzacijske analize (Levinson 1983: 286-287).
5. Preštejem, kolikokrat je posamezen izraz v vlogi diskurznehih označevalca rabljen v začetku izjave, na koncu izjave, sredi izjave ali kot samostojna izjava.

⁵ Termin *oporni signali* na kratko uvede Kranjc (1999: 62), povzet pa je iz nemške besedilne slovnice (Weinrich 1993: 834) kot ustreznica za nemški *Hoerersignale*. Termin ne izhaja iz teorije diskurznihih označevalcev.

⁶ Vloga (angl. turn) »je vse, kar govorec reče, preden začne govoriti drugi govorec« (Kranjc 1999: 63). Lahko je sestavljena iz različnih enot: samostojnih leksikalnih izrazov, besednih zvez ali izjav.

6. Analiziram, kateri diskurzni označevalci se pojavljajo skupaj in v kakšnem zaporedju.
7. Preštejem oporne signale, analiziram njihove pragmatične vloge, kot je opisano v točki 4, opazujem, ali glede na izjavo govorca obstaja mesto, kjer sogovornik najpogosteje izreka oporne signale, analiziram, ali je pogosto izrečenih več opornih signalov skupaj in kateri so to.

Rezultate analiz predstavljam v nadaljevanju.

4.2 Rezultati

Podobnosti z rabami drugih izrazov nas opozorijo, da lahko nekatere analizirane izraze obravnavamo skupaj, ker lahko imajo skoraj povsem identične vloge – to so predvsem *dobro*, *v redu*, *okej*, *prav*. Nekateri analizirani izrazi pa imajo variante, ki jih nisem vključila v začetni nabor, a je prav, da jih dodam:

- *eee* ima različne glasovne uresničitve (*eeem*, *eeen*, *mmm*, *nnn*, *eeennnee*, *eeemmmeee* ipd., vse je težko zapisati),
- poleg *ne?* (znak ? označuje rastočo intonacijo pri izgovoru) so v korpusu (sicer redke) variante *a ne?*, *ali ne?*, *jel?*,
- pri *glejte* je pogosta varianta *poglejte*,
- *veste* pa je lahko rabljen tudi v zvezi *a veste*.

Po drugi strani moram nekatere variante ločiti pri prikazu rezultatov, ker lahko opravljajo precej različne pragmatične vloge:

- tako pri *veste* ločim rabe v zvezah z vprašalnim zaimkom (*veste kaj/kje/kako/kdo...*) od ostalih rab,
- prav tako ločim rabe *veste* glede na položaj v začetnem ali v nezačetnem delu izjave,
- pri *ja* in *dobro/v redu/okej/prav* pa ločim rabe z rastočo intonacijo od ostalih rab.

V položaju opornega signala se pojavljajo naslednji izrazi: *ja* (229-krat), *mhm* (212-krat), *aha* (72-krat), redkeje še *dobro* (osemkrat), *okej* (trikrat), *aja* (enkrat), pa tudi nekateri izrazi, ki niso zajeti v to analizo: *tako* (23-krat), *tudi* (petkrat), *seveda* (enkrat).

4.2.1 Pogostost rabe

Analiza pogostosti rabe analiziranih diskurznihih označevalcev kaže, da so zelo pogosti: skupaj so rabljeni 2158-krat, kar pomeni približno 14 % vseh besed, najpogostejši so *eee* (558 rab), *ja* (319), *ne?* (253), oporna signala *ja* (229) in *mhm* (212), *zdaj* (119), *aha* (111).

Vse variante in vsi analizirani izrazi v korpusu niso bili dovolj pogosto rabljeni, da bi bili rezultati analize dovolj relevantni. To velja za naslednje: *ja?*, *dobro?/v redu?/ prav?*, *aja*, *veste (+kje/kaj...)*, *(a) veste*, *mislím*.

4.2.2 Položaj v diskurzu

Analize najpogostejših položajev analiziranih izrazov v vlogi diskurznega označevalca pokažejo, da stojijo večinoma (razen *eee*, *zdaj* in *mislím*) ob mejah med izjavami⁷ in da lahko za večino izrazov določimo najznačilnejši položaj v izjavi, kot prikazuje tabela 1. Ločim štiri vrste položajev: v začetku izjave (izraz je prvi v izjavi ali v začetnem sklopu več analiziranih diskurznihih označevalcev), na koncu izjave (zadnji izraz v izjavi), kot samostojna izjava (skladno z definicijo izjave, glej opombo 7), vse ostale položaje štejem kot sredi izjave. Za najznačilnejše so v tabeli 1 označeni tisti položaji, v katerih je diskurzni označevalac rabljen v več kot 25 %. Za diskurzne označevalce, ki so v korpusu rabljeni manj kot 10-krat, rezultati niso prikazani.

	<i>ja</i>	<i>mhm</i>	<i>aha</i>	<i>ne?</i>	<i>no</i>	<i>eee</i>	<i>dobro, v redu, okej, prav</i>	<i>glejte</i>	<i>mislím</i>	<i>zdaj</i>
Samostojna izjava		+					+			
Začetek izjave	+	+	+		+	+	+	+		+
Sredi izjave						+			+	+
Konec izjave				+	+					

Tabela 1: Najznačilnejši položaji diskurznihih označevalcev v izjavi.

Iz tabele 1 vidimo, da večina analiziranih diskurznihih označevalcev najpogosteje stoji v začetnem delu izjave, *eee* in *zdaj* sta pogosto rabljena tudi sredi izjave, za *ne?* je najznačilnejši položaj na koncu izjave, *no* pa je najpogosteje rabljen v začetku ali na koncu izjave. Diskurzni označevalci *dobro, v redu, okej, prav*, pa tudi *mhm* so pogosto označeni tudi

⁷ Izjava je enota govora s sporočilno vlogo, ki je zamejena s premori v govoru istega govorca in označena z intonacijo.

kot samostojna izjava, kar sta običajno narekovala predvsem intonacija in premor pred nadaljevanjem vloge.

4.2.3 Sopojavljanje analiziranih izrazov v vlogi diskurznega označevalca

V začetku izjave se večkrat rabi več analiziranih diskurzni označevalcev zaporedoma, kar imenujem sopojavljanje. Pri tem je najznačilnejše zaporedje običajno naslednje (znak # pomeni, da se lahko ta diskurzni označevalec ponovi dva- ali večkrat):

aha#/mhm#/aja ja# no# dobro/okej/v redu/prav# glejte zdaj

Na koncu izjave se (če se) praviloma rabi samo en diskurzni označevalec, prav tako sredi izjave. *Veste* in *mislim* v korpusu nista rabljena skupaj z drugimi diskurzni označevalci. *Eee* se lahko vrine v skoraj katerikoli niz diskurzni označevalcev.

4.2.4 Pragmatične vloge

V izhodiščih predpostavim, da lahko v diskurzu ločimo raven pragmatične vloge od propozicijske vsebine. Kvalitativna analiza analiziranih izrazov kaže v zvezi s tem naslednje:

Nekatere analizirane izraze v vseh rabah brez težav označimo kot diskurzne označevalce, ki opravljajo predvsem pragmatično vlogo. To so *eee*, *mhm*, *aha*, *aja*, *no*, npr. *da bi ga videl*[v/i:dO] *mhm*.

Nekateri analizirani izrazi so lahko ali v vlogi diskurznega označevalca ali del propozicijske vsebine, ne da bi imeli pri analizi večje težave z ločevanjem ene in druge rabe; to so *ne* proti *ne?*, skupina *v redu/dobro/okej/prav*, *poglejte/glejte*, *veste* (in variante), *mislim*. Primer za *poglejte* v propozicijski vsebini (*tudi*[t/u:t] *imamo*[m/a:mO] *ja poglejte* pod *šport in rekreacija*) in kot diskurzni označevalec (*ja poglejte* voznja s *splavom eee* se *prične* v *mesecu maju*).

Za nekatere izraze pa v analizi nikakor ne moremo natančno ločiti, kdaj se še rabijo v vlogi diskurznega označevalca, kdaj pa predvsem kot del propozicijske vsebine. To sta *ja* in *zdaj*, npr. v rabah, kot *aha* *zdaj*[z/a:j] *v*[f] *hotelu pa ni nič kaj posebnega ?* ali: **Ako1**: *zdaj* pa še

Egipt da vam povem ceno ne?[+SOGOVORNIK_aha] **K25**: *ja dobro prosim ja*. Čeprav se je torej v začetku zdelo dovolj utemeljeno, ločevanje propozicijske vsebine in pragmatične vloge ni povsem neproblematično.

Rezultate nadaljnje analize pragmatičnih vlog analiziranih diskurznihih označevalcev strnem v pet alinej:

4.2.4.1 Pomenski opis

Analizirani diskurzni označevalci so v korpusu rabljeni predvsem v pragmatični vlogi, seveda pa tudi taka raba ni povsem neodvisna od semantične dimenzije. Tabela 2 predstavlja poskus pomenskega opisa posameznih diskurznihih označevalcev, ki temelji na večjem številu rab. Seveda opis ni mišljen na način, da lahko analizirane diskurzne označevalce v besedilu zamenjamo z besedami v desnem stolpcu tabele, pa vseeno ohranimo isti pragmatični učinek. Rezultati so prikazani samo za diskurzne označevalce, ki so v korpusu dovolj pogosto rabljeni.

Diskurzni označevalec	Pomenski opis
<i>ja</i>	<i>prav imate; strinjam se; razumem</i>
<i>mhm</i>	<i>razumem; prav imate</i>
<i>aha</i>	<i>razumem + izrazilo čustev (pomembna prozodija): presenečenje, razočaranje, veselje ...</i>
<i>ne?/a ne?/ali ne?/jel?</i>	<i>imam prav?; se strinjate?; razumete?</i>
<i>no</i>	-
<i>eee, mmm</i>	-
<i>dobro, v redu, okej, prav</i>	<i>strinjam se</i>
<i> poglejte/glejte</i>	<i>bodite pozorni na naslednje; bom razložil</i>
<i>zdaj</i>	<i>zdaj</i>

Tabela 2: Pomenski opis analiziranihih diskurznihih označevalcev.

Osrednji namen opisov v tabeli 2 ni podati popoln pregled, saj to iz tako omejenega gradiva ni mogoče; prav gotovo je o predstavljenih pomenskih opisih mogoče tudi veliko diskutirati. Na tem mestu želim predvsem opozoriti, da na diskurzne označevalce ne moremo gledati kot na jezikovna sredstva, katerih raba je neodvisna od semantične dimenzije. Ker sem jih v izhodiščih opredelila kot izraze, ki so v diskurzu predvsem v pragmatični vlogi in so manj pomembni za posredovanje vsebine, glede na rezultate analiz dodajam, da je vsak jezikovni element lahko nosilec tako propozicijske vsebine kot pragmatičnih vlog, od njegovih jezikovnih lastnosti in aktualiziranega konteksta (nejezikovnega in jezikovnega) pa je odvisno, koliko katerega bo uresničeno v posamezni rabi. Pri analiziranihih diskurznihih

označevalcih sicer večinoma prevladujejo pragmatične vloge, toda le redko so povsem ločeni od vsebine.

4.2.4.2 Povezovalnost s propozicijsko vsebino

Analiza potrdi, da lahko analizirani diskurzni označevalci vzpostavljajo povezave z vsebino predhodnega ali/in prihodnjega diskurza. Na predhodno vsebino se lahko navezujejo: *ja, mhm, aha, aja, no, dobro/v redu/okej/prav, (a) veste, mislim*, npr.:

Aso1 [prekr]: poznate ?

K11 [prekr]: tega poznam ja

Aso1 [prekr]: no [1]

K11 [prekr]: ja

Aso1: [2] ta je [.] po mojem ...

Nekateri diskurzni označevalci pa lahko kažejo naprej, na prihodnjo vsebino, to so lahko *poglejte/glejte, veste kaj/kje..., (a) veste, zdaj*, npr.:

Aso1: #ta# je tako[it/o:]

Aso1: #ta# je veste[v/e:tE] za kaj zanimiv ? zanimiv za družine

Diskurzni označevalci, ki vzpostavljajo povezave z vsebino, so vedno rabljeni v začetnem delu izjave.

4.2.4.3 Odnos med sogovornikoma

Sogovornika v analiziranih pogovorih želita vzpostaviti pozitiven, harmoničen odnos. To je tesno povezano tudi z vljudnostnimi konvencijami. Med jezikovnimi sredstvi in načini jezikovne rabe, s katerimi se vljudnost izraža, ima pomembno vlogo ustrezna raba diskurznihih označevalcev, ki omogočajo preverjanje in zagotavljanje, da sta se sogovornika sporazumela, hkrati s tem pa tudi preverjajo in zagotavljajo, ali/da sta sogovornika še zainteresirana za nadaljevanje pogovora. Pri tem opazimo povezanost diskurznega označevalca *ne?*, pa tudi *dobro?/v redu?/okej?/ prav?*, z diskurznihih označevalci *ja, mhm, aha, aja, no* ter vsemi v položaju opornega signala. Govorec s temi diskurznihih označevalci vzdržuje stik s

sogovornikom, ga spodbuja k aktivnemu sodelovanju, preverja, ali je še zanimiv za sogovornika oz. verjetno tudi skuša ostati zanimiv za sogovornika, sogovornik pa se zelo pogosto odzove ali tako, da prevzame vlogo (ki jo pogosto začne s katerim od diskurznihih označevalcev *ja*, *mhm*, *aha*, *aja* ali *no*) ali pa samo z opornim signalom, na primer:

Ama1 [prekr]: čakajte[tS/a:ktE] vam takoj [1]

Ama1: [2] povedala[pOv/e:dla]

Ama1: glejte lani ne?

Ama1: eee[+SOGOVRNIK_ja] je bil tale ma() mali splav do trideset oseb ne?

Ama1: [SOGOVRNIK_aha]

4.2.4.4 Odnos govorca do propozicijske vsebine

Poleg odnosa do sogovornika govorec razvija tudi odnos do vsebine diskurza. Tukaj gre za drugačno vlogo kot pri povezovanju vsebine: govorec izrazi odnos do vsebine, ki jo je posredoval prejšnji govorec. Najbolj značilni v tej vlogi so *aha*, *aja*, *no*, npr.:

Ama1: jaz vam lahko eee čim več tega materiala ne? tudi pošljem da ...

K39: no zdaj[z\aj] ni treba pretiravat

No v tem primeru lahko razumemo tudi kot izraz zadržanosti do vsebine predhodne sogovornikove izjave.

4.2.4.5 Organiziranje poteka diskurza

Diskurzni označevalci imajo pogosto pomembno vlogo tudi pri organiziranju poteka diskurza. Ločim dve ravni: govorca morata usklajevati aktivnosti menjavanja vlog, tako da je v pogovoru čim manj hkratnega govora, pa tudi čim manj premorov. Diskurzni označevalci pri tem med drugim signalizirajo, ali želi govorec predati vlogo (*ne?*, *ja?*, *dobro?/v redu?/okej?/prav?*):

Ako1: jaz vam [1]

Ako1 [prekr]: [2] bom vse [1]

K23 [prekr]: eee ...

Ako1: [2] poslala če bo pa kaj od tega še za vprašanje pa boste poklical ne?

Ako1 [prekr]: v redu?

K23 [prekr]: eee [1]

K23: [2] ja

ali pa želi izjavo še nadaljevati (*eee*) oz. ali želi sogovornik prevzeti vlogo (najznačilneje *eee*, *no*, *ja*, *mhm*, *aha*):

Aso9: za štirinajst[St@rn/a:jz][+SOGOVORNIK_ja] dni ?

Aso9 [prekr]: čakajte[tS/a:ktE] si moram pa jaz [1]

K6 [prekr]: eee ...

Aso9: [2] malo[m/a:l] zapisat

Organizirati pa je treba tudi vsebino diskurza: diskurzni označevalci tako lahko med drugim označujejo prehode med posameznimi tematskimi sklopi⁸ (*no* ali *dobro/v redu/okej/prav*) oziroma prehod v zaključek pogovora (zelo značilno za diskurzne označevalce *dobro/v redu/okej/prav* – kar polovica teh je rabljenih ob prehodih v zaključek pogovora):

Aso1: tudi [1]

Aso1 [prekr]: [2] to je možno

K11 [prekr]: dobro

Aso1: ja

Aso1 [prekr]: prav gospa

K11 [prekr]: najlepša [1]

K11: [2] hvala za [1]

K11 [prekr]: [2] izčrpne informacije bomo malo razmislili pa še se [1]

na ravni izjave pa lahko diskurzni označevalec označuje popravljjanje (najpogosteje *mislim*, *eee*):

K44: eee ne vem [NERAZUMLJIVO-]vem da so ti ka() [-NERAZUMLJIVO] eee vem da so ti kampi na primer v Korzika Sicilija

ali druge netekočnosti ali spremembe v strukturi izjave (*eee*).

⁸ Tematski sklop konverzacijska analiza definira z nanašanjem: sogovornika govorita o eni temi, dokler se ta nanaša na isti/-e nanašalnik/-e. Levinson (1983: 314-315) opozarja, da je takšna definicija pretirana poenostavitev, tematski sklop se oblikuje skozi vloge z vzajemnim sodelovanjem sogovornikov in treba je podrobneje raziskati, kako so novi tematski sklopi uvedeni, kako se razvijajo in zaključijo ter preidejo v novega.

5 Diskusija

Ob predstavljenih rezultatih se kljub funkcionalni naravnosti razprave na kratko pomudim ob poskusu umeščanja analiziranih izrazov in rezultatov v širši okvir preučevanja jezikovne rabe.

Morebitno definiranje kategorije diskurzni označevalcev sicer ostaja odprto – čeprav bi bile potrebne dodatne analize, je dvomljivo, ali je katera od navedenih pragmatičnih vlog značilna samo za diskurzne označevalce. Tuji raziskovalci večinoma navajajo povezovalnost, kot ugotavlja Schourup (1999), na podlagi analiz pa se bolj nagibam k mnenju, da je (če je) najbolj značilna morda vloga organiziranja poteka diskurza.

Iz predstavljenih rezultatov razmišljam o nekaterih temeljnih dejavnikih, ki vplivajo na jezikovno rabo, in sicer:

- **Časovna dimenzija** – na to razsežnost pogovora postanemo pozorni ob analizi diskurznega označevalca *zdaj*, ki med drugim umešča diskurz v čas, v katerem poteka.
- **Socialna dimenzija** – nekateri analizirani izrazi se rabijo predvsem z namenom, da govorec preverja pozornost in zainteresiranost sogovornika, sogovornik pa pozornost in zainteresiranost potrjuje, z njimi sogovorniki gradijo pozitivno, harmonično ozračje diskurza, vzdržujejo stik, skušajo pritegniti pozornost ipd. Vse to lahko interpretiramo kot del socialne dimenzije diskurza.
- **Psihološka dimenzija** – nanjo postanemo pozorni ob analiziranih izrazih, za katere smo rekli, da izražajo odnos do vsebine (*no, aha*). Nekateri dejavniki torej izvirajo predvsem iz posameznika, njegovih psiholoških značilnosti itd.
- **Metadiskurzivna dimenzija v ožjem pomenu** – sogovornika se morata skozi diskurz sporazumeti o poteku diskurza: kdo in kdaj bo prevzel vlogo, kaj bo tema pogovora, kdaj in ali želita spremeniti temo pogovora ali končati pogovor..., pri čemer pomembno pomagajo diskurzni označevalci. Ta vidik je mogoče videti tudi kot presek dela časovnih, socialnih in psiholoških dejavnikov, saj je organiziranje poteka diskurza po eni strani stvar interakcije in odnosov med sogovornikoma, po drugi strani pa izraz

posameznikovih želja, namer ipd., povezovanje diskurza pa pomaga k orientaciji po diskurzu v času.

Menim, da teh dimenzij ne smemo preslikati v besedilo na način, da bi ugotavljali, da je raba nekega jezikovnega sredstva izraz samo socioloških dejavnikov ali raba drugega izraz samo psiholoških ipd., ampak moramo navedene in morebitne druge dejavnike (na katere tu ni opozorjeno) razumeti kot procese, ki potekajo hkrati, ki so drug z drugim povezani in kot celota hkrati vplivajo na izbiro jezikovnih sredstev in struktur oziroma na jezikovno rabo.

6 Literatura

Fraser, Bruce, 1996: Pragmatic markers. *Pragmatics* 6/2. 167-190.

Fraser, Bruce, 1999: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31. 931-952.

Gorjanc, Vojko, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* XLVI/4. 367-388.

Grice, J. Paul, 1975: Logic and conversation. Davidson, Donald, Harman, Gilbert (ur.): *The Logic of Grammar*. Encino, CA. 64-75.

Grice, J. Paul, 1989: *Studies in the ways with words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Halliday, M.A.K. 1994: *Introduction to functional grammar*. London: Arnold.

Hyland, Ken, 1998: Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics* 30. 437-455.

Ifantidou, Elly, 2005: The semantics and pragmatics of metadiscourse. *Journal of Pragmatics* 37/9. 1325-1353.

Kovačič, I. (ur.), 1994: *Analiza diskurza*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

Kranjc, Simona, 1996/97: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42/7. 307-319.

Kranjc, Simona, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Levinson, Stephen, 1983: *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Matsui, Tomoko, 2002: Semantics and pragmatics of a Japanese discourse marker dakara (so/in other words): a unitary account. *Journal of Pragmatics* 34/7. 867-891.
- Montes, Rosa Graciela, 1999: The development of discourse markers in Spanish: Interjections. *Journal of pragmatics* 31/10. 1289-1319.
- Pisanski, Agnes, 2001: Koncept metabesedilnih elementov v uporabnem jezikoslovju. *Vestnik* 35/1-2. 283-292.
- Pisanski, Agnes, 2002: Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50/2. 183-197.
- Pisanski Peterlin, Agnes, 2005: *Konvencije rabe metabesedilnih elementov*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko.
- Redeker, G., 1990: Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14. 367-381.
- Schiffrin, Deborah, 1987: *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlamberger Brezar, M., 1998: Vloga povezovalcev v diskurzu. V: *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 194-202.
- Schourup, Lawrence, 1999: Discourse markers. *Lingua* 107. 227-265.
- Skubic, Andrej, 1999: Oglede kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija* 47/2. 210-238.
- Smolej, Mojca, 2004: Členki kot besedilni povezovalci. *Jezik in slovstvo* 49/5. 45-57.
- Tchizmarova, Ivelina K., 2005: Hedging functions of the Bulgarian discourse marker kajde. *Journal of Pragmatics* 37/8. 1143-1163.
- Verdonik, Darinka, 2006: *Analiza diskurza kot podpora sistemom strojnega simultanege prevajanja govora*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. (V postopku.)
- Weinrich, Harald, 1993: *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zuerich: Dudenverlag.

Wilson, Deirdre, 2005: New directions for research on pragmatics and modularity. *Lingua* 115. 1129-1146.

Wilson, Deirdre, D. Sperber, 1986: *Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Žgank, A., T. Rotovnik, D. Verdonik, Z. Kačič, 2004: Baza Broadcast News za slovenski jezik (BNSI) in sistem za razpoznavanje tekočega govora. Erjavec, T., J. Gors (ur.): *Informacijska družba IS'2004: Jezikovne tehnologije*. 94-98.

Priloga: Opis oznak v ilustrativnem gradivu

V ilustrativnem gradivu v tej razpravi so:

- imena klicateljev označena s K in zaporedno številko klicatelja, npr. *K1*, imena turističnih delavcev označena z A, sledita prvi dve črki organizacije, v kateri delajo, ter zaporedna številka, npr. *Aso6*,
- ime govorca je izpisano pred vsako izjavo, tudi če gre za daljšo vlogo istega govorca,
- besedilo govora je prepisano za dvopičjem; če hkrati govorita oba sogovornika (hkratni govor), je za šifro govorca v oglatih oklepajih zapisano [*prekr*],
- ostale oznake:

Oznaka v ilustrativnem gradivu v nalogi	Opis
beseda[b@s/e:da]	Beseda in njena izgovorjava, prepisana s simboli SAMPA, kadar odstopa od predvidene zborne izgovorjave.
...	Nedokončana izjava.
bes()	Nedokončana beseda.
?	Rastoča intonacija.
beseda[:]	Predhodni fonem je podaljšan.
[.]	Kratek premor v govoru.
Besedilo [1]	Izjava se nadaljuje v prvem naslednjem segmentu, ki se začne z [2].
[2] besedilo	Nadaljevanje zadnje izjave, ki se konča z [1].
besedilo [P] besedilo	Segment vključuje dve izjavi enega govorca, [P] označuje mejo.
~GMX	Črkovana kratica.
@SI	Kratica izgovorjena kot beseda.
[+SOGOVORNIK ja]	Oporni signal <i>ja</i> se prekriva z govorom govorca.
[SOGOVORNIK ja]	Oporni signal <i>ja</i> je izgovorjen v premoru med govorom govorca.
[+NERAZUMLJIVO]	Prejšnja beseda je slabo razumljiva.
[NERAZUMLJIVO-]	Začetek slabo razumljivega govora.
[-NERAZUMLJIVO]	Konec slabo razumljivega govora.
[NERAZUMLJIVO]	Govor na tem mestu ni razpoznaven.
[+TIHO]	Govor je razumljiv, vendar stiššan – bolj govorjenje samemu sebi. Ostalo enako kot za <i>nerazumljivo</i> .